

Robin Blackburn

Samhälle utan jämlikhet

Ur *New Left Review* nr 42 (1967)

Översättning: Jan Järnebrand

Fientligheten mot fackföreningarna, liksom även demoraliseringen inom dessa, bottnar delvis i känslan av att de inte längre är nödvändiga. Man anser att höjningen av lönenivåerna i hög grad har minskat klyftorna i fråga om förmögenhet och inkomst och att de kvarstående olikheterna minskas genom hård beskattning och frikostiga sociala förmåner. Genom att fortsätta att hävda särintressen blir fackföreningarna oförmögna att erkänna att den ekonomiska situationen förändrats. Efter kriget har den klasskonflikt som fackföreningarna och arbetarrörelsen i England från början varit förknippade med blivit föråldrad. Västland och större social rättvisa har avskaffat de förhållanden som på sin tid gav upphov till den militanta fackföreningsrörelsen. Denna teori återfinns i modifierad form inom fackföreningsrörelsen själv. Den betonar fackföreningarnas historiska insats för att skapa ett välmående och välfärdsinriktat samhälle. När nu fackföreningarna skapat sig en ansenlig maktposition borde de använda den med ansvar och för det allmänna bästa. Genom att samarbeta med arbetsgivarna och staten kan fackföreningarna bidra till att säkerställa en högre levnadsstandard för alla.

I denna artikel vill jag ifrågasätta dessa antaganden. Jag anser att det slutgiltigt kan bevisas att olikheterna i inkomst och förmögenhet är lika stora nu som de någonsin har varit. Det välstånd som några åtnjuter gör den kvardröjande fattigdomen i vårt samhälle t.o.m. ännu skamligare. Med nödvändighet blir min artikel avfattad huvudsakligen i ekonomiska termer. Det är ett grunddrag i marknadsekonomiskt dominerade samhällen att människorna definieras framför allt genom sin ekonomiska situation. Det finns en intim korrelation mellan rikedom och personlig trygghet, chans till utbildning, tillfälle till resor och rekreation, bättre kosthåll, hälsa och sådant som i allmänhet gör vardagslivet angenämt. Traditionellt har fackföreningarna strävat efter ett samhälle med större jämlikhet, där frukterna av samhällets gemensamma ansträngningar fördelas rättvisare. De har aldrig inskränkt sig till endast löneuppgörelser. De gamlas och sjukas öde och de ungas livsmöjligheter har alltid angått fackföreningarna, inte minst därför att det är frågor som berör varje medlems intressen. Även med den snävaste definitionen av vad som är fackföreningarnas egentliga verksamhetsområde kan det fortsatta behovet av en militant fackföreningsrörelse lätt påvisas. Som *Times* nyligen anmärkte: "Den brittiske arbetarens ställning har undergått en relativ försämring. I fråga om marginella förmåner i allmänhet, trygghet i anställningen, åtgärder vid friställning, inkomstrygghet, utbildning och omskolning, inflytande över arbetsplatsens skötsel, ligger han efter flertalet arbetare i Västeuropa" (*Times*, 9/7 1964).

Att Storbritannien är ett land där förmögenhetskoncentrationen fortfarande är en av de högsta i världen är något som är signifikant för alla samhällen av kapitalistisk typ. Storbritannien har faktiskt haft en av de starkaste arbetarrörelserna i något utvecklat kapitalistiskt land. Den femte labourregeringen sitter nu vid makten, och Storbritanniens fackföreningar är till skillnad från sina motsvarigheter på kontinenten inte klivna efter politiska eller religiösa linjer. Erfarenheten av två världskrig skapade en särskilt gynnsam miljö för reformer, liksom den allmänna välståndsutvecklingen. Ändå har de stora samhällsklassernas relativa läge inte förändrats under detta århundrade. Storbritannien av idag har inte avsevärt större jämlikhet än det samhälle i vilket labourpartiet skapades av fackföreningarna för över sextio år sedan. Under mellantiden har arbetarrörelsen lyckats bibehålla men inte förbättra den relativa ekonomiska situationen för de människor den representerar. Under vissa gynnsamma konjunkturen har den kunnat göra en del anmärkningsvärda framsteg, t.ex. den fria hälsovården, bara för att se dem urholkade under den följande perioden.

Den brittiska arbetarrörelsen har alltid dragit sig för en allvarlig konfrontation med privatkapitalets makt. Både under storstrejken 1926 och under labourregeringen 1945-51 segrade försiktigheten i det avgörande ögonblicket. Således förblev, och förblir, de krafter som motverkar social utjämning oskadda. Det privata ägandet, rotat i produktionssystemets hjärta, överlevde för att skapa de orättvisor som påvisas nedan.

Förmögenhetsfördelningen

Två färskas undersökningar ger en bild av fördelningen av privat förmögenhet i våra dagars Storbritannien. Enligt uppskattningar publicerade i *Economist* ägde de rikaste 7 % av befolkningen 84 % av all privat förmögenhet, medan de rikaste 2 % svarade för 55 % av den totala förmögenheten.¹ Liknande slutsatser drogs av J. R. S. Revell vid Cambridgeuniversitetet som beräknade att de förmögna 5 % av befolkningen ägde 75 % av all personlig förmögenhet medan de översta 1 % ägde 42 % av all sådan egendom. Resultatet av båda undersökningarna sammanfattas i tabell 1 och 2.

Tabell 1. *Fördelningen av personlig förmögenhet i Storbritannien.*²

% av befolkningen	% av den totala personliga förmögenheten		% av den personliga inkomsten (efter skatt) av förmögenhet	
	1936-38	(1954)	1960	1959
1	56	(43)	42	60
5	79	(68)	75	92
10	88	(79)	83	99

Tabell 2. *Fördelningen av personlig förmögenhet i Storbritannien 1959/60.*³

Förmögenhetens storlek (i pund)	% av skattebetalarna	% av den totala förmögenheten	Genomsnittlig förmögenhet (i pund)
under 3 000	87,9	3,7	107
3-10 000	5,1	12,0	6 000
10-25 000	4,9	29,0	15 200
25-50 000	1,2	16,6	36 250
50-100 000	0,6	15,1	68 250
100-200 000	0,2	10,6	136 400
200 000 och mer	0,1	13,0	334 100

Följande punkter är värda uppmärksamhet:

1. Det stora flertalet av befolkningen innehar mycket obetydlig förmögenhet. Som framgått tidigare äger enligt *Economist* de 87,9 % av befolkningen som innehar mindre än 3 000 pund i genomsnitt endast 107 pund.

2. Båda uppskattningarna är ytterst baserade på dödsbon taxerade av uppborndsverket för inkassering av arvsskatt. De underskattar troligen graden av koncentration i fråga om förmögenhetsinnehav eftersom det är känt att de förmögna systematiskt undandrar sig denna skatt. Stora förmögenheter antingen ges till yngre familjemedlemmar, förs ut ur landet eller

¹ "Still no Property-owning Democracy", *Economist*, 15/1 1966.

² J. E. Meade: *Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, London 1964, s. 27. Siffrorna för 1954 (inom parentes) är hämtade från H. F. Lydall och D. G. Tipping: "The Distribution of Personal Wealth in Britain", *Oxford Bulletin of Statistics*, februari 1961.

³ *Economist*, 15/1 1966.

placeras i familjestiftelser som undgår uppbořdsverkets taxeringsmån och är inte utsatta för beskattning.

Men även uppgifterna från denna källa visar att den ärvda delen av de flesta stora förmögenheterna är lika betydande nu som den var för fyrtio år sedan. C. D. Harbury har i en undersökning av uppbořdsverkets material dragit slutsatsen att det inte förelåg ”någon särskilt markerad förändring i den betydelse arvet haft för att skapa de största av de personliga förmögenheter som lämnades i arv vid mitten av 1920-talet och vid mitten av 50-talet. Vid båda tidpunkterna var chansen att lämna efter sig ett dödsbo värt över 100 000 pund eller t.o.m. över 50 000 pund utomordentligt mycket större om ens far hade varit åtminstone måttligt välbärgad”.⁴

3. Det faktum att skatteskolik som *Economist* påpekar är ”odiskutabelt mera utbredd högst upp på förmögenhetsskalan” gör en jämförelse mellan siffrorna för olika perioder mycket svår. Desto anmärkningsvärdare är det att de översta 5 % ägde ungefär samma andel av den samlade förmögenheten 1960 som 1936-38.

4. Revells siffror (tabell 1) visar att inkomsten av förmögenhet är i ännu högre grad koncentrerad än förmögenhetsinnehavet — de rikaste 10 % av befolkningen uppbar faktiskt 99 % av inkomsten av förmögenhet. *Economists* undersökning framhåller likaledes att ”de rika inte bara har mera pengar, de får dem också att föröka sig snabbare”. Den viktigaste orsaken till detta är att de rika kan ägna en större del av sin förmögenhet åt investering i aktier med hög avkastning, och de kapitalvinster de får av dessa. *Economist* beräknar att bara 5 % av förmögenheterna under 10 000 pund består av aktier, jämfört med 56 % av förmögenheterna över 250 000 pund. ”Detta medför att den förmögnaste gruppen i denna genomsnittliga sammanställning har fått en värdestegring på sina tillgångar på 114 % mellan 1950 och 1964, medan tillgångarna för gruppen 3 000-10 000 pund har stigit i värde med bara 48 %”.⁵

Aktieägandet är i själva verket mycket mera koncentrerat än andra typer av förmögenhetsinnehav. Endast 4 % av den vuxna befolkningen innehar några aktier alls i handels- eller industriföretag, enligt en aktuell börsöversikt.⁶ En tidigare undersökning fann att de förmögnaste 1 % av den vuxna befolkningen ägde 81 % av de privatägda bolagsaktierna.⁷ *Economist* ger följande kommentar till sammansättningen av de stora förmögenheterna:

här är otvivelaktigt en ständig utveckling mot mindre jämlikhet inbyggd. Det är inte bara så att de rika är mera finansiellt medvetna, de är också avsevärt bättre ställda när det gäller att kunna ta risker och behöver en mindre del av sina pengar som likvid reserv. Det bekymmersamma är att varje tendens mot en jämnare förmögenhetsfördelning i Storbritannien hela tiden motverkas av dessa olikheter i förmögenhetssammansättningen.⁸

Det rör sig här om innehavet inte bara av förmögenhet utan även av landets produktions-system. Även vid endast måttlig expansionstakt, som under senare år, bidrar det privata ägandet av produktionsmedlen kraftigt till att öka ojämnheten i förmögenhetsfördelningen. Detta är hjärtat i ett system som metodiskt har trotsat varje utjämningsförsök som underlåtit att göra intrång på äganderätten i detta viktiga avseende. Beskattningen av kapital har antingen varit låg eller lätt att kringgå — i annat fall kunde den ha riskerat att minska investeringstakten. Så länge produktionsresurser är i privata händer måste de tillåtas ge tillräcklig vinst för att tillväxten ska vidmakthållas. Den nuvarande labourregeringen som en gång hånade ”kapitalisternas tiggarskål” har nu faktiskt presenterat ett förslag till investeringsanslag för att

⁴ C. D. Harbury: ”Inheritance and the Distribution of Personal Wealth”, *Economic Journal*, vol. 72, 1962.

⁵ *Economist*, ibidem.

⁶ Shareholders: Why So Few?, *Economist*, 2/7 1966.

⁷ H. F. Lydall och D. G. Tipping: ”The Distribution of Personal Wealth in Britain”, *Oxford Bulletin of Statistics*, februari 1961.

⁸ *Economist*, 15/1 1966.

pumpa in allmänna medel i en tynande privat sektor. Den samlade effekten av alla skatter på kapital (kapitalvinstskatt, arvsskatt etc.) förblir mycket mild: enligt *Economist* ”uppgår de till en uttaxering av förmögenhet på betydligt under 1 % per år”.

Man skulle kunna tro att den bild som presenterats här modifieras av det faktum att det efter nationaliseringen av vissa industrier finns en stor allmän sektor. Men den statliga egendomen, hela 42 % av den totala, väger inte upp den stora koncentrationen av privat förmögenhet. Statsskulden överstiger faktiskt värdet av all statlig egendom med ca 14 %, 28 miljarder pund mot 21 miljarder 1960. All statlig egendom är hopplöst in-tecknad av den privata sektorn – de uppskattningar som anförts ovan har redan tagit hänsyn till detta när de inkluderar innehavet av statsobligationer och andra poster i statsskulden. Professor J. E. Meade har kommenterat denna situation: ”Vad anbelangar nettoinnehavet av den verkliga förmögenheten lever vi inte i en halvsocialistisk stat utan i en anti-socialistisk stat.”⁹ Där nationalisering inbegriper kompensation till de tidigare ägarna – och kompensationen har alltid varit generös i Storbritannien – påverkas inte förmögenhetsfördelningen nämnvärt. Dessutom har de statsägda industrierna huvudsakligen varit sådana som inte förväntats gå med vinst – antingen tynande industrier (järnvägar och kolgruvor) eller outvecklade industrier som inte väntas ge vinst förrän i framtiden (atomkraft). Marx sats gäller fortfarande: ”Den enda del av den så kallade nationalförmögenheten som verkligen kommer i de moderna folkens ägo är statsskulden.”

Inkomstfördelningen

Vi har sett (tabell 1) att inkomsten av förmögenhet är mer koncentrerad än förmögenhetsinnehavet i stort. Tabell 3 visar fördelningen av all personlig inkomst från alla källor — den bygger på uppbördsverkets statistik. Det är viktigt att uppmärksamma att dessa siffror har samlats för taxeringsändamål snarare än för att avslöja den verkliga inkomstfördelningen. En granskning av verkets uppgifter avslöjar hur otillräckliga de är för det senare ändamålet. Den slutsatsen drar bl.a. R. M. Titmuss i *Income Distribution and Social Change* (1962) och J. E. Meade i *Efficiency, Equality and the Ownership of Property* (1964). När det förra verket publicerades medförde det något av en revolution i den kvalificerade åsiktsbildningen i ämnet. Ett okritiskt anammande av uppbördsverkets uppgifter hade lett till tron att under kriget och perioden omedelbart efter kriget en varaktig förändring i utjämnande riktning hade ägt rum i fördelningen av nationalinkomsten. Titmuss undersökning avslöjade den bristfälliga statistiska grunden för denna åsikt och vände på nytt uppmärksamheten mot de starka krafter som motverkar jämlikhetssträvandena i våra dagars Storbritannien. Följande torde ge en uppfattning om de viktigaste luckorna i uppbördsverkets statistik:

Tabell 3. *Fördelningen av personlig inkomst, 1964.*¹⁰

Inkomst före skatt (i pund)	% av hela antalet inkomster	% av totala inkomsten före skatt	% av totala inkomsten efter skatt
50-500	36,6	12,95	14,4
500-1 000	34,5	31,3	33,04
1 000-1 500	19,9	28,8	29,5
1 500-3 000	7,45	17	16,04
3 000 och mer	1,47	10	7,02

1. Många marginella förmåner (förmåner utom lön) är skattefria, vilket har givit dem ökande betydelse under senare år. Inkomstillskottet genom firmabilar, subventionerade bostäder, subventionerade skolavgifter, måltider etc. har nyligen uppskattats av *Economist*. Följande

⁹ J. E. Meade: *Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, London 1964, s. 69.

¹⁰ *National Income and Expenditure*, HMSO, 1966.

tabell visar att betydelsen av marginella förmåner stiger med inkomsten, inte bara absolut utan även proportionellt:

Tabell 4. *Marginella förmåner i % av lön*¹¹

1 000	pund/år	11 %
1 600	”	15 %
3 500	”	19 %
4 200	”	21 %
7 000	”	
och mer	”	31 %

Dessa skattefria förmåner ger en förklaring till hur verkliga höginkomsttagare kan vara osynliga i statistiken.

2. Utdelningar och räntor beskattade vid källan rapporteras ofta inte av skattebetalarna till uppborädsverket. 1958-59 uppskattade verket att på detta sätt utelämnats ett belopp på 260 miljoner pund.¹² Då vi vet att inkomsten av förmögenhet är höggradigt koncentrerad skulle denna betydande summa utan tvivel öka ojämnheten i fördelningen i tabell 3.

3. Vi har redan pekat på kapitalvinsternas effekt på förmögenhetsfördelningen; även ur inkomstperspektiv är de viktiga. Med Meades ord: ”I Storbritannien finns en speciell anledning till att de siffror över personliga inkomster som hämtats från skattestatistiken (som i tabell 3) grovt underskattar den personliga inkomsten av förmögenhet. De tar inte med kapitalvinster. Men värdestegringen på aktier beroende på ackumulation av icke fördelade vinster representerar i själva verket en personlig inkomst för aktieägarna som sparats för deras räkning av bolagen.”¹³ I en reservation till *Report of the Royal Commission on Income Tax* fastslår Niklas Kaldor, George Woodcock och andra att ”i detta land torde den långfristiga värdestegringen på kapital i alla former uppgå till mellan 600 miljoner och 1 miljard pund per år”.¹⁴ Denna beräkning gjordes 1954, före haussen i aktiekurser och egendomsvärden under 50-talet och början av 60-talet. I mitten av 1966 (117) stod Economists aktieindex (Extel) på 445,8 med 1953 som bas (1953 = 100). Det faktum att kapitalvinsterna har förblivit obeskattade eller endast föga beskattade har naturligtvis gjort att aktieägare föredragit att få tillägg till sina tillgångar på detta sätt framför att få utdelning. När både utdelningar och kapitalvinster tagits med i beräkningen har storleken av vinsten på kapital mellan 1919 och 1966 på ett avrundat investeringsbelopp beräknats efter ett standardaktieindex till 8 % per år *efter* skatt och *efter* justering med hänsyn till inflationen. Denna anmärkningsvärda långfristiga stegring av kapitalvinsterna efter skatt är en hyllning till profitsystemets elasticitet, med tanke på att ”denna period inrymde ca tjugo års relativ depression, ett dyrbart krig och dess efterverkningar — återhållsamhet, brister, kontroller — och en tillväxt i nationalinkomsten under efterkrigstiden som knappast har varit anmärkningsvärd”,¹⁵ för att citera männen bakom denna beräkning.

4. Professor Titmuss skriver: ”Det fiskala systemet i Storbritannien är nästan unikt i västvärlden i sin generösa behandling av förmögenhetsinnehavare, vilken tillåter dem att använda familjestiftelser, privata fonder, gåvor, överflyttning av förmögenhet inom familjen och andra lagliga medel att omfördela och omplacera inkomst och förmögenhet.”¹⁶ Inkomsterna

¹¹ *Economist*, 27/8 1966.

¹² R. M. Titmuss: *Income Distribution and Social Change*, London 1962, s. 115.

¹³ J. E. Meade, a.a., s. 79.

¹⁴ Final Report, *Royal Commission on Income Tax*, Cmd 9474, 1955, s. 380-81.

¹⁵ A. J. Merrett och A. Sykes, *District Bank Review*, september 1963. Vinsten mellan 1919 och 1966 kommer från samma författares ”Return on Equities and Fixed Interest Securities, 1919-1966”, *District Bank Review*, september 1966.

¹⁶ R. M. Titmuss: ”Goals of Today's Welfare State”, *Towards Socialism*, London 1965, s. 361.

från fonder uppsatta till förmån för barn under 21 år ökar alltså kapitalvärdet av den fond dessa får när de uppnår den nödvändiga åldern.

5. Inkomst som placeras i livförsäkringar och pensionskassor är inte heller medräknad i den personliga inkomsten, trots att den uppenbart ger en viktig finansiell fördel längre fram till vissa delar av befolkningen. Meade uppskattar vissa tillägg till sådana fonder till 236 miljoner pund 1959. Fastän ett relativt stort antal löntagare drar nytta av sådana arrangemang på något sätt är det de högre inkomsttagarna som drar den största nyttan av dem. Så t.ex. stod de högsta 1 % av inkomsterna för en sjundedel av det stöd som uppborhetsverket erbjöd som "särskild förmån" till livförsäkringstagare 1959-60.¹⁷

6. En uppskattning av det räntabla värdet av egnahem måste naturligtvis göras om man vill veta inkomsten, eller vad som motsvarar inkomsten, av förmögenhet. Meade anslår denna siffra till 301 miljoner pund för 1959-60. An en gång: Det är inte bara sannolikare att de rika äger de hus de bor i, de äger förmodligen också dyrare hus.

Denna lista uttömmar ingalunda bristerna i statistiken över inkomstfördelningen.^{17a} Dessa faktorerers nettoeffekt på fördelningen är omöjlig att ange kvantitativt med någon exakthet, även om det är uppenbart att de har effekt överallt på inkomstfördelningen. Meade drar följande slutsats:

Det verkar som om de privata inkomsterna av förmögenhet kan ha underskattats med så mycket som 1 500 miljoner pund (200 miljoner för vissa avdrag som godkänts av uppborhetsverket, 800 miljoner för underskattade nettovinster efter värdeminskning, 200 miljoner för inkomst av livförsäkringsfonder, 300 miljoner för hus bebodda av ägaren).¹⁸

Endast de mest påfallande posterna har tagits med här. Om beräkningarna är ens ungefärligt riktiga höjer de andelen inkomst av förmögenhet i nationalinkomsten till mellan 15 och 25 %. Enligt Meade medför detta att de högsta 1 % av inkomsterna stiger till en totalsumma motsvarande vad de lägsta 36 % får. Som framgår av tabell 3 fick de lägsta 36 % av inkomsterna 12,95 % av den totala inkomsten före skatt och 14,4 % av den totala inkomsten efter skatt år 1964. Meade visar att om andelen inkomst av förmögenhet i den totala inkomsten är mellan 15 och 25 % så ligger den absoluta andelen av den totala inkomsten för de högsta 1 % av inkomsterna inom gränserna 12-16 %. Nu är Meades beräkningar baserade på 1959-60 års siffror; det verkar troligt att det mellan 1959 och 1964 har uppstått "en något ökad ojämnhets i inkomstfördelningen".¹⁹ Men avsikten med dessa siffror är bara att ange storleksordningen, för att slå fast det anmärkningsvärda faktum att de högsta 1 % och den lägsta tredjedelen av inkomsterna erhåller ungefär samma andel av den totala inkomsten.

På en punkt använder Meade själv en siffra från skattestatistiken som är värd en närmare granskning — siffran för vinster efter "värdeminskning", Begreppet värdeminskning som det används av uppborhetsverket avser den andel av bruttovinsterna som täcks av värdeminskningssavdrag och därför inte beskattas. Dessa avdrag har kraftigt ökat under de senaste tio åren för att uppmuntra investering, och regeringens statistiker gör klart att de inte står i någon nödvändig relation till verkliga värdeminskningsskostnader (detta förklaras i ett bihang till den blå boken *National Income and Expenditure*, 1965, s. 38). Sålunda hade "värdeminskningen" som 1954 var endast 521 miljoner pund stigit till 1 967 miljoner pund 1964. *Som en följd av denna stegring betalade de brittiska bolagen i själva verket 135 miljoner pund mindre i skatt*

¹⁷ R. M. Titmuss: *Income Distribution and Social Change*, London 1962, s. 167.

^{17a} Förändringar i skattebetalarnas sammansättning gör att jämförelser mellan olika tidpunkter ytterligare försvåras; så t. ex. räknas man och hustru i skattesammanhang vanligen som en enhet — "den utomordentliga stegringen i antalet äktenskap och antalet tidiga äktenskap är en av huvudorsakerna till den statistiska illusionen att inkomstfördelningen blivit jämnare" (Titmuss: *Income Distribution and Social Change*, London 1962).

¹⁸ Meade, a.a., s. 80.

¹⁹ "Rising Inequality", *New Society*, 22/9 1966.

1964 än de betalade 1954. De senaste siffrorna visar att medan bolagsbeskattningen gav en statsinkomst av 881 miljoner pund 1955 hade denna minskat till 580 år 1965.²⁰ Med hänsyn till penningvärdesförsämringen under denna period och skatteinkomsternas ansenliga stegring i allmänhet har detta minskade tillskott uttryckt i pengar betytt att bolagens andel i den totala skatten har sjunkit till mindre än halva sitt värde inom loppet av tio år. Avsiktligt frikostiga värdeminskningssavdrag har erbjudit oräkneliga vägar att undgå vinstbeskattning. Säkert är det på grund av att begreppet ”värdeminskning” så ofta endast får beteckna obeskattade vinster som kapitalvinsterna har fått sådan betydelse under de senaste tio åren. Denna omtolkning av Meades beräkningar torde få till resultat att andelen inkomst av förmögenhet ökar med ett stort men obestämbar belopp.

Produktionsinkomster

Ovanstående var ett försök att komma åt inkomstfördelningen genom bearbetning av upp-
bördsverkets uppgifter. Resultaten av en sådan granskning kan aldrig bli fullt beviskraftiga, ehuru det är högst sannolikt att ojämnheten i inkomstfördelningen har förblivit stor, eller att med Titmuss ord: ”Gamla orättvisor har antagit nya och mera subtila former.”²¹ Det kan emellertid vara fruktbart att som kontroll se på inkomsterna ur ett annat perspektiv: hur vinsten förhåller sig till löner och andra arbetsinkomster.

År 1938 förhöll sig bruttovinsten till samtliga arbetsinkomster som 1:4,5, år 1962 som 1:4,8 och 1965 som 1:4,2.²² Detta förhållande håller sig anmärkningsvärt stabilt under ganska långa perioder, med kortvariga fluktuationer som tar ut varandra. På kort sikt tenderar vinsten att fluktuera mer än arbetsinkomsterna. Mellan 1870 och 1950 varierade löneandelen i nationalinkomsten mellan 36,6 % och 42,6 %; under åren 1960-62 utgjorde lönerna 42 % av nationalinkomsten. Förändringar i definitionen av ”löner” och ”arbetsinkomster” komplicerar bilden, liksom förändringar i den arbetande befolkningens sammansättning. Både arbetsinkomster och inkomster av förmögenhet tycks ha vuxit på bekostnad av inkomster av arbete i eget företag.²³ De komplicerande faktorerna utjämnar i viss mån varandra så att förhållandet i stort mellan de olika kategorierna förblir oförändrat. Detta tycks åtminstone ha varit fallet under de senaste årtiondena. Författaren till en analys av inkomstfördelningen 1959 gör följande jämförelse mellan sina resultat och dem som professor T. Barna kommit fram till för år 1937: ”Graden av ojämnhet i företagarinkomst eller inkomst före omfördelning förefaller mycket likartad vid de två tillfällena.”²⁴ Ehuru variationerna år från år delvis kan vara förknippade med fackföreningarnas styrka visar den stabila löneandelen i nationalinkomsten under lång tid inom vilka snäva gränser fackföreningarna opererar i ett kapitalistiskt samhälle. Och i kortare perspektiv har det varit gynnsamma allmänna förhållanden i ekonomin och på arbetsmarknaden som givit fackföreningarna möjlighet att något höja arbetslönes andel.

Det var fakta som dessa som fick John Strachey att göra följande reflexion i sin bok *Contemporary Capitalism*: ”Kapitalismen har ur löntagarnas synpunkt visat sig likna Hjärter dams land. De måste springa mycket snabbt och länge för att hålla sin *relativa* plats bland de andra klasserna.”²⁵

²⁰ *National Income and Expenditure*, HMSO, 1966.

²¹ R. M. Titmuss, a.a., s. 199.

²² *Annual Abstracts of Statistics*, 1956 och 1963; *National Income and Expenditure*, 1966. Det bör påpekas att arbetsinkomster inkluderar chefslöner och styrelsearvodet.

²³ E. H. Phelps-Brown och E. P. Hart: ”The Share of Wages in the National Income”, *Economic Journal*, vol. LXII, 1952.

²⁴ J. L. Nicholson: *Redistribution of Income in the United Kingdom*, London 1965, s. 61. Beskattningens omfördelningseffekt under dessa år tas upp senare.

²⁵ John Strachey: *Contemporary Capitalism*, London 1956, s. 150. Strachey citerar följande passage i *Alice i Underjorden*: ”- Nå, i vårt land, sade Alice som fortfarande var litet andfådd, skulle man i allmänhet komma någon annanstans – om man sprang mycket fort och länge, som vi har gjort. – Ett senfärdigt land, sade

All kapitalistisk ekonomi är ett komplex av ekonomiska variabler. En förändring i en variabel (t.ex. penninglönerna) utlöser förändringar i andra faktorer, t.ex. penningvärdet, vilket återställer det tidigare läget. Denna ur arbetarnas synpunkt *Alice i Underlandet*-lika logik i det kapitalistiska systemet påvisas än en gång i en färsk studie över lönerörelserna mellan 1906 och 1960, publicerad av *National Institute of Economic and Social Research*.²⁶ Författaren, G. Routh, skriver att: ”Som för Alice är det ibland nödvändigt att springa fortare och fortare för att stå kvar på samma plats ... Fackföreningarna fungerar då som verktyg för att skynda på det hela.”²⁷ Men Routh fortsätter med att fastslå att ”kortvariga fördelar kan vara mycket viktiga för deltagarna i kapplöpningen och ge grupper av arbetare fördelar som skymms bort vid jämförelser över en längre tid”. Undersökningar av fackföreningarnas ekonomiska roll tyder på att den mera militanta fackföreningen, eller den fackförening som verkar i en gynnsammare ekonomisk konjunktur kan höja medlemmars löner ansenligt på kort sikt.²⁸ Den självkorrigerande effekten även av en ofullständig marknadsekonomi tycks emellertid garantera att sådana ”kortvariga fördelar” bara bevarar arbetarnas andel i nationalinkomsten i stället för att avsevärt öka den.

Rouths undersökning ger värdefulla upplysningar om rörligheten i fråga om olika sorters löner. Beträffande tiden 1906-1960 drar han slutsatsen att ”det utmärkande för landets lönestruktur är stelheten i relationerna”. Tabell 5 jämför läget 1960 och 1913.

Tabell 5. *Lönernas förändring 1913-1960 (män)*²⁹

	1960 års lön i % av 1913 års lön
Företagsledare	108
Tjänstemän	81
Förmän	106
Kvalificerade kroppsarbetare	94
Mindre kvalificerade arbetare	99
Oskolade arbetare	100

Totalt har lönerörelsen under perioden minskat skillnaden mellan manliga löntagare något; om också kvinnolönerna medräknas försvinner denna minskning. Företagsledargruppen står för den största stegringen under perioden, men även den är blygsam. Då denna grupp innefattar företagsledning på mycket olika nivåer kan en del större förändringar döljas här. Rouths slutsatser för oss tillbaka till fackföreningarnas roll:

Det är fel att tro att det går en skarp gräns mellan organiserade och oorganiserade arbetare, ty fackföreningarna kan inte göra mycket mer än institutionalisera och styra tendenser och strävanden som redan finns hos de enskilda arbetarna. Fackföreningarna skyddar arbetarna mot godtycke, de ger grupper av arbetare mer kontroll över sitt eget öde än de skulle ha som enskilda och de gör det möjligt att uppnå sociala mål som annars kanske hade varit ouppnåeliga.³⁰

Välfärdsstaten

Diskussionen har hittills inte direkt berört skattesystemets och den sociala välfärdens omfördelningseffekt i stort. Återigen i en *Economist*-översikt får vi en bra sammanfattning av den totala skattebördans betydelse i Storbritannien.

Tvärt emot en outrotlig folkstro hör inte Storbritannien till de hårdast beskattade länderna i världen.

drottningen. Men här, förstår du, måste man springa allt man kan för att hålla sig kvar på samma plats.”

²⁶ Guy Routh: *Occupation and Pay in Great Britain*, 1906-60, London 1965.

²⁷ Routh, a.a., s. 152.

²⁸ Jfr Albert Rees: *aWage Inflation*, National Industries Conference Board, USA 1957.

²⁹ Routh, a.a., s. 152.

³⁰ Routh, a.a., s. 153.

Verkliga skatter av alla slag tar ca en tredjedel av nationalprodukten. Men detta ligger betydligt under de mellan 40 % och 45 % som gäller för Frankrike, Sverige och Tyskland. Även amerikaner får tåla att 30 % av deras inkomster krävs tillbaka i skatt ... Till en del avspeglar dessa siffror redovisningspraxis. Men en viktigare faktor är hur landet ser på storleken av de sociala förmåner det erbjuder. Frankrike och Tyskland ger mycket, Storbritannien ligger liksom Schweiz bara i mitten (där avlivas ännu en populär vanföreställning), och Amerika ligger långt ner. Både Storbritannien och Amerika skulle ligga ännu lägre på skattetryckstabellen om de inte hade rustningskostnaderna.³¹

Viktigare än det absoluta skattebeloppet är frågan om vilka det är som betalar det.

Nyligen har två försök gjorts att fastställa skattebördans fördelning mellan olika inkomstnivåer. Dessa beräkningar tar med inte bara skatter på förmögenhet och inkomst utan också konsumtionsskatter (de senare kan beräknas på basis av de officiella kostnadsöversikterna *Family Expenditure Surveys*). Dessa undersökningar överensstämmer på en väsentlig punkt: det brittiska skattesystemets uraktlåtenhet att beskatta de rika väsentligt hårdare än de fattiga. Professor A. J. Merrett sammanfattar de undersökningar han utfört tillsammans med D. A. G. Monk på följande sätt: ”Den grundläggande slutsatsen blir därför att huvuddelen av alla skatter i själva verket betalas av skattebetalare med relativt blygsamma inkomster.” Han tillägger att ”den totala skatteandelen i inkomsten snarast tenderar att vara något *högre* på de lägre inkomstnivåerna”.³² J. L. Nicholsons undersökning av samma problem understryker kraftigt dessa slutsatser, Den har sammanfattats som följer: ”... familjer med högst varierande inkomster, från de nästan högsta till de nästan lägsta, i själva verket den stora massan av befolkningen, betalar skatt efter en nästan enhetlig taxa.”³³

Fastän inkomstskatten är ”progressiv” (dvs. beskattar de rika hårdare än de fattiga) är det inte fallet med övriga skatter, så viktiga i Storbritannien; en del av dessa är faktiskt regressiva. Sålunda uppgick den totala statsinkomsten av samtliga skatter på förmögenhet och vinst (tilläggsfatt, arvsskatt, vinst- och konjunkturvinsskatt) till 933,5 miljoner pund under budgetåret 1965-66. Detta var *mindre* än vad enbart tobaksskatten gav (1 014 900 pund).

Om skattesystemet verkligen verkar omfördelande beror i sista hand på hur statsutgifterna ser ut. Som tur är publiceras uppgifter som har direkt med detta problem att göra i regeringspublikationen *Economic Trends*. De direkta och indirekta skatter som de olika inkomstgrupperna betalar beräknas i förhållande till de direkta och indirekta förmåner de i medeltal erhåller. Uppgifterna ger vid handen att omfördelningen inom samhällsklasserna är betydelsefullare än omfördelningen mellan dem. Ensamstående vuxna och äkta makar utan barn bidrar till att subventionera större familjer och finansiera folkpensionen. Så får en ensamstående vuxen i inkomstgruppen 676816 pund per år avstå från 31 % av sin inkomst, efter avdrag för både skatter och förmåner. För en man i denna inkomstgrupp med hustru och två barn skulle netto 5 % av inkomsten gå bort, medan hans inkomst om han hade fyra barn faktiskt skulle stiga med 23 %.³⁴ Inkomstgruppen 816-988 pundlår uppvisar ett likartat mönster. Om man gör jämförelser mellan grupperna finner man att en ensamstående vuxen i inkomstgruppen 382-460 pund gör ungefär samma inkomstförlust som ett par utan barn i gruppen 2122-2556 pund — 24 % mot 29 % nettoförlust. Eller ett annat exempel: Ett par med en inkomst mellan 816 och 988 pund och ett barn får en nettoreduktion på 17 %, jämfört med 18 % för ett par med två barn och en inkomst på 2122-2566 pund.³⁵

Det återstår naturligtvis någon ”vertikal” omfördelning mellan inkomstgrupperna, men en

³¹ *Economist*, 26/6 1966.

³² A. J. Merrett, *Sunday Times*, Business Section, 25/9 1966. Hans slutsatser baserar sig på A. J. Merrett och D. A. G. Monk: ”The Structure of US Taxation 1962/3”, *Oxford Bulletin of Statistics*, augusti 1966.

³³ Colin Clark och Greer Stuvell (red.): *Income and Wealth*, Series X, London 1964.

³⁴ ”The Incidence of Tax and Social Service Benefits in 1963 and 1964”, *Economic Trends*, augusti 1966.

³⁵ Samtliga exempel från *Economic Trends*, augusti 1966.

sådan återfinns i de flesta samhällen och är inte en speciell följd av ”välfärdssamhället”. J. L. Nicholson undersöker vilka som drabbas av de direkta och indirekta skatterna och vilka som åtnjuter de sociala förmånerna och drar den slutsatsen att ”den vertikala omfördelningen synes ha ökat föga mellan 1937 och 1959”.³⁶

En jämförelse över denna tidsperiod döljer den mera utjämnande effekten av alla skatter och förmåner som kriget framkallade och som labourregeringen bibehöll under en viss tid efter kriget. Det tycks föreligga en parallell mellan vad som åstadkommes genom fackföreningarnas aktivitet och genom arbetarnas politiska representation via labourpartiet. När omständigheterna är gynnsamma kan båda vinna verkliga fördelar för dem de representerar. Men på längre sikt urholkas dessa fördelar av den fria företagsamhetens logik och det tidigare relativa läget återställs. Arbetarrörelsens makt i det kapitalistiska samhället tycks aldrig vara statisk. Denna makt måste utvidgas tills den gör ingrepp i ägandesystemet. I annat fall urholkas den av kapitalismens inneboende kraft, obestridd och ständigt växande. Vidare aspekter på detta problem ska undersökas senare. Här räcker det med att framhålla att den nuvarande labourregeringen har övergivit varje politik som kunde hota att få någon omfördelningseffekt av betydelse. I regeringens *National Plan* skulle den andel av bruttonationalprodukten som var avsedd för utgifter för sociala förmåner, utbildning och allmänt bostadsbyggande höjas med en blygsam summa medan den andel som anslogs för hälsovård och andra välfärdsanordningar måste skäras ned något. Regeringen tänkte sig en relativ ökning i den sociala sektorn under perioden 1964-70 motsvarande ungefär hälften av den ökning som i verkligheten uppnåddes mellan 1957 och 1963 (11 % mot 23 %). Under samma period (1964-70) väntas den totala befolkningen öka med 14,8 % och antalet personer i åldrarna 65 år och uppåt med 11,1 %. Dessa demografiska förändringar visar hur inadekvata regeringens planer var, även om allt hade gått bra. Och som dessa planer skulle finansieras av den ekonomiska tillväxten kan man anta att de med säkerhet inte kommer att förverkligas nu när de tillväxtnål som tillkännagavs i planerna har övergivits.

De metoder som används av J. L. Nicholson och *Economic Trends* för att undersöka omfördelningen är med nödvändighet något grova när det gäller att beräkna värdet av de förmåner som kommer de olika inkomstgrupperna till godo. Förmodligen drar medelklassen och förmögenhetsinnehavarna nytta av de formellt likformiga välfärdsanordningarna i större utsträckning än vad dessa undersökningsmetoder anger. I ett klassamhälle är det svårt om inte omöjligt att försäkra sig om att av samhället tillhandahållna välfärdsanordningar inte utnyttjas intensivare av de rikare delarna av befolkningen. Det är med de sociala förmånerna precis som med skatteavdragsplanen nyligen som utnyttjades flitigare av medelklassgruppen än av arbetarna. Detta förklarar delvis de olika siffrorna över barnadödligheten i olika socialgrupper. En undersökning nyligen avslöjade att dödsfall nära eller under förlossningen är dubbelt så vanliga i den lägre arbetarklassen som i den högre medelklassen.³⁷ Det sätt på vilket skolsystemet fungerar är det kanske bäst utforskade exemplet på ojämnt utnyttjande av allmänna tjänster. Liksom i fråga om andra sociala inrättningar finns det en privat sektor också på skolområdet som subventioneras indirekt av staten genom skatteavdrag. Som om det vore en imitation av ekonomin är skolsystemet genomsyrat av en anda av konkurrens och krass nyttomoral, och chanserna hopas till förmån för barn från de rikare befolkningslagren.

En färsk undersökning kallad *The Trend of Class Differentials in Educational Opportunity in England and Wales*³⁸ kommer fram till följande slutsatser. Klasskillnader i fråga om möjligheten till utbildning ”leder till att ungefär 96 av 100 barn till kroppsarbetare utestängs från regelbunden skolgång på heltid före 17 års ålder”. Författarna påpekar att:

³⁶ J. L. Nicholson: *Redistribution in the United Kingdom*, London 1965, s. 61.

³⁷ Neville R. Butler och Denis G. Bonham: *Perinatal Mortality*, London 1963.

³⁸ Alan Little och John Westergaard, *British Journal of Sociology*, december 1964, s. 301-16.

... så länge denna utestängningsprocess pågår blir barn med olika social bakgrund stadigt ytterligare mindre jämställda i fråga om sina relativa utsikter att stanna kvar i skolsystemet. Vid 11-13 års ålder har barn till akademiker eller företagsledare nio gånger så stor chans att få börja i läroverk som barn till oskolade arbetare. Några år senare, vid 17 års ålder, är möjligheten att de fortfarande går i skolan nära trettio gånger större.

J. W. B. Douglas har visat att även bland barn vars prestationer i inträdesprovet är likvärdiga är chansen för över- eller medelklassbarn att få gå över till läroverk tre gånger så stor som för barn ur den lägre arbetarklassen.³⁹ Enhetsskolans expansion kommer knappast att mildra dessa klasskillnader då uppdelningen efter begåvning redan visat sig leda till i stort sett samma resultat.⁴⁰ Dessutom finns den privilegierade privata enklaven i skolväsendet fortfarande kvar, med undervisningsförhållanden som är långt överlägsna dem i den allmänna sektorn. Så har de t.ex. ett förhållande personal — elever på 1:11,5 mot 1:18 för de statliga läroverken.⁴¹ Little och Westergaard påpekar att ”det förvisso inte finns några tecken på att klasskillnaderna i fråga om tillträde till universiteten har krympt med tiden”. Om det är riktigt som Robbins-rapporten visar att andelen manliga studenter från arbetarklassen inte har förändrats sedan före kriget, trots den sociala omvälvning som ägt rum under dessa två decennier, då blir den framtida förändringen förmodligen dvalliknande. Som det är nu ”har dottern till en oskolad kroppsarbetare endast en chans på fem eller sex hundra att börja vid ett universitet. Den chansen är hundra gånger mindre än om hon hade fötts i en akademikerfamilj”.⁴²

I skolväsendet lika litet som i ekonomin har den allmänna standardhöjningen medfört någon stor förändring i samhällsklassernas relativa läge. Detta har en avsevärd inverkan på den sociala rörligheten. Tillgängliga uppgifter om den sociala rörligheten under 1900-talets fem första årtionden visar att det inte har skett någon förändring mellan de viktigare sociala kategorierna.⁴³

Förr bidrog förmodligen de interna befordringarna inom bolag, förvaltningen etc. till denna sociala rörlighet. Det finns skäl att tro att utbildningsmässiga kvalifikationer nu blir av allt större betydelse för arbeten inom dessa områden. Följaktligen är det inte troligt att den sociala rörlighetens totala omfattning kommer att öka eftersom utbildningssystemet för klasskillnaderna vidare till yrkeshierarkin i följande generation. Allt detta är en påminnelse om att det med hänsyn till den avgörande roll ekonomin spelar i varje kapitalistiskt land är svårt att tänka sig någon som helst diskussion om ekonomisk jämlikhet begränsad till det rent ekonomiska området.

Ytterligare en kontroll måste företas innan det är möjligt att utröna varför den bristande jämlikheten har levt kvar oförminskad i det brittiska samhället. Om förmögenheten har samlats vid den ena av samhällets poler borde man kunna vänta sig att en relativ fattigdom dröjer sig kvar vid den motsatta polen om den totala relationen mellan samhällsklasserna verkligen inte har förändrats. Och detta är faktiskt exakt vad man finner.

Uppgifter rörande fattigdomen i Storbritannien av idag har samlats av Brian Abel-Smith och Peter Townsend i en nyutkommen bok, *The Poor and the Poorest* (London 1965). Efter

³⁹ J. W. B. Douglas: *The Home and the School*, London 1964, s. 122.

De test som används inom skolväsendet och lärostoffets natur bidrar alla till klasskillnaderna. Douglas undersökning visar att den uppmätta ”intelligensen” hos barn från arbetarklassen faktiskt försämras medan de går i skolan, ett faktum som borde få oss att ifrågasätta både intelligenstestens uppgifter och de värderingar som genomsyrar undervisning och samhälle (jfr Basil Bernstein: ”Language and Social Class”, *British Journal of Sociology*, vol. XI, 1960, s. 271)

⁴⁰ H. Glennerster och R. Pryke: *The Public Schools*, Fabian Pamphlet, 1964. Denna broschyr påpekar att ”vid maktens tillväxtpunkter, i de stora företagen, har public schools inflytande växt”.

⁴¹ Jfr D. N. Hollys artikel i *British Journal of Sociology*, juni 1965.

⁴² Little och Westergaard, a.a.

⁴³ Jfr David Glass (red.): *Social Mobility in Britain*, London 1954.

noggranna beräkningar blir deras slutsats:

År 1960 levde ungefär 18 % av hushållen och 14,2 % av individerna i Storbritannien, representerande nära sju och en halv miljon människor, på en standard under den fastställda gränsen för socialhjälp. Omkring 35 % levde i hushåll huvudsakligen beroende av pensioner, 23 % i hushåll huvudsakligen beroende av andra statliga bidrag och 41 % i hushåll huvudsakligen beroende av arbetsförtjänster.⁴⁴

Åldringarnas situation har länge varit en offentlig skandal. En betydande andel av dem, ca en miljon pensionärer, ligger fortfarande under socialhjälpgränsen medan hälften av alla pensionärer är enbart eller huvudsakligen beroende av staten, vilket betyder att de lever på eller obetydligt över socialvårdsgränsen.

Det finns två egendomliga slag av statsunderstödd fattigdom som är mindre kända än åldringarnas — de som vägras full socialhjälp antingen på grund av "lönestoppet" eller därför att deras hyror är för höga. Sjuk- och arbetslöshetsunderstöd får enligt bestämmelserna aldrig överstiga den lön en person skulle tjäna om han hade arbete. Man anser att utan denna "sporre" att återgå till arbetet skulle den arbetslöse nöja sig med att leva på arbetslöshetsunderstöd. T.o.m. under hösten 1965, när arbetslösheten var mycket låg, fanns det nära 15 000 familjer som vägrades full socialhjälp av detta skäl. Och eftersom det är stora familjer som påverkas mest av bestämmelsen om "lönestopp" var antalet barn som berördes vid detta tillfälle nästan 60 000. Vanligen täcker socialhjälpens hyran, men om hyran för en privatbostad anses vara för hög ersätts den inte helt. Vid slutet av 1964 var 20 000 hushåll (med ca 60 000 barn) i denna belägenhet. Alla dessa grupper angår fackföreningsrörelsen direkt: Den gamle friställda eller sjuke arbetaren behöver en fackförening som för hans talan precis lika mycket som arbetaren vid sitt jobb. Men det som slår en mest i Townsends och Abel-Smiths översikt är den stora andelen för *ögonblicket* anställda arbetare som faller under den officiellt bestämda fattigdomströskeln.⁴⁵ Den 20 juli 1965 meddelades i underhuset att mellan 150 000 och 250 000 familjer hade inkomster under miniminivån för socialhjälp. Anne Lapping kommenterade denna siffra i *New Society*: "Det genomsnittliga antalet barn i dessa familjer är antagligen något över tre. Det etyder att minst 450 000-600 000 barn i dagens Storbritannien or i hem som inte har de ekonomiska möjligheter som *National Assistance Board* (dvs. den engelska socialstyrelsen) beaktar som absolut minimum ens när familjeförsörjaren har arbete."⁴⁶

Regeringens familjebudgetundersökning för 1964 visade att 15,7 % av alla manliga kroppsarbetare tjänade mindre än 12 pund i veckan och att inte mindre än 42,7 % tjänade mindre än 15 pund/vecka. Dessa siffror ger en exaktare bild av låglönesektorn än den ofta citerade industrilönestatistik som offentliggörs av arbetsministeriet. Enligt *Family Expenditure Survey* tjänade 68 % av kroppsarbetarna mindre än 18 pund/vecka under ett år medan arbetsministeriet uppskattade genomsnittslönen till 17 pund 12 shilling i april och 18 pund 2 shilling i oktober. Översiktens eget genomsnitt för året är 16 pund 9 shilling. *Labour Research* gav följande kommentar till detta: "Orsaken till denna diskrepans är utan tvivel de förhållandevis smalare sektorer som arbetsministeriet samlar siffror om — de utesluter t.ex. jordbruk, järnvägar och transporter."⁴⁷

En annan omständighet som leder till en viss underskattning av fattigdomens omfattning är det sätt på vilket levnadskostnadsindex sammanställs. Det index man vanligen citerar innehåller naturligtvis alla poster som en familj med medelinkomst köper. Man vet att de fattigare befolkningslagrens utgiftsmönster är mycket avvikande och därmed det verkliga prisindex för de saker dessa köper. Så är köp av varaktiga konsumtionsvaror betydelsefulla i medelinkomst-

⁴⁴ Abel-Smith och Townsend, a.a., s. 65.

⁴⁵ . Peter Townsend och Dorothy Wedderburn: *The Aged in the Welfare State*, Occasional Papers in Social Administration, nr 14, 1965.

⁴⁶ Anne Lapping: "The Unknown Depths of Poverty", *New Society*, 9/12 1965.

⁴⁷ "Family Incomes", *Labour Research*, vol. LV nr 8, juni 1966.

familjens budget men inte i den fattigare familjens. Innehavet av TV-apparater är relativt allmänt utbredd — endast 20 % av hushållen saknar en sådan. Men enligt *Family Expenditure Survey* för 1964 saknar 47 % av hushållen tvättmaskin, 66 % är utan kylskåp och 63 % utan bil. Priset på dessa varor har faktiskt tenderat att sjunka sedan ett tiotal år, jämfört med stora prishöjningar på de varor som utgör huvuddelen av de fattigare familjernas budget (hyra, livsmedel, bränsle och ljus, etc.). Enligt arbetsministeriet hade levnadskostnadsindex i augusti stigit till 117,3 med förhållandena i januari 1962 som bas. Priset på varaktiga konsumtionsvaror hade stigit 10 % mindre än den allmänna prishöjningen medan levnadskostnaderna hade stigit 12,2 % mer, bränsle och ljus 3 % mer. En grupp från Fabian Society har arbetat ut nedanstående jämförelse mellan det allmänna levnadskostnadsindex och ett index baserat på vad man vet om pensionärernas utgiftsmönster, och ett annat baserat på ”höginkomstfamiljens” utgiftsmönster.⁴⁸

	Januari 1952-62	Januari 1962-64	Januari 1952-64
Pensionärsindex	+44%	+ 11 %+	60%
Detaljprisindex+	36%	+ 9%+	48%
Höginkomstindex+	31 %	+ 7%+	40%

Den allmänna effekten av prisändringarna under de senaste tio åren eller mer har uppenbart varit att kraftigt förstärka de tendenser mot mindre jämlikhet som påpekades i avsnittet ovan om den totala fördelningen av förmögenhet och inkomst.

Före valet 1964 lovade labourledarna att en labourregering skulle göra en förintande attack mot de skamliga kvarlevorna av fattigdom i dagens Storbritannien. Åtgärder som garanterad minimiinkomst och pensioner motsvarande halva lönen erbjöds också fackföreningarna i utbyte mot deras samarbete i fråga om inkomstpolitiken. Den 23 september 1964 gav Wilson följande löfte i TV:

Vad vi skall göra nu — vi skall göra det tidigt därför att det är viktigt under en labourregerings första veckor — är att ombesörja en garanterad inkomst som ingen skall tillåtas underskrida.

Vi erfar nu att en dylik garanti troligen inte presenteras före 1970. Enligt *National Plan*: ”En inkomstgaranti skulle inte bidra till snabbare ekonomisk tillväxt.”⁴⁹ Planen att låta pensionen motsvara halva lönen har rönt samma öde. Enligt *National Plan*:

Av de undersökningar som hittills gjorts framgår att det måste ta sin tid att genomföra radikala förändringar i pensionsarrangemangen om de skall få en sund bas för att kunna möta kommande generationers behov och om man är angelägen om att kostnaderna skall kunna bestridas utan att ekonomin tar skada. Fastän arbetet på en pensionsplan går vidare kommer det därför inte att ha någon betydelsefull effekt på utgifterna fram till 1970.⁵⁰

Labourregeringen har genomfört en del förändringar — ”National Assistance” (socialhjälp) har döpts om till ”Social Security” (social trygghet) — men på det hela taget har den utlovade nya givningen i fråga om välfärden offrats för att vidmakthålla pundet och öster-om-Suez-politiken. Regeringens nuvarande politik i välfärdsfrågor fick en kort sammanfattning i underhuset av en av de berörda ministrarna: ”Vi är nu sysselsatta med en brådskande undersökning av hela problemet och har varit det sedan länge.”⁵¹

Hela min diskussion om den bristfälliga jämlikheten i Storbritannien har varit i första hand

⁴⁸ Data från Ministry of Labour Gazette i ”A Plan for Incomes”, *Fabian Society*, 1965, s. 7. *Labour Research*, juni 1964, tar också upp problemet med att använda levnadskostnadsindex.

⁴⁹ ”The National Plan”, HMSO, 1965, s. 204.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Douglas Houghton, Hansard (riksdagstrycket) 23/2 1965, citerat i J. Kincaid: ”The Glossy Soup Kitchen: Social Security under Labour”, *International Socialism*, sommaren 1966.

statistisk. Men hur avslöjande för det kapitalistiska samhället är det inte att de förluster och den klasskillnad som det frambringar kan påvisas på detta grova sätt. De verkliga skillnaderna mellan kvinnor och män är ojämförbara — det är i denna mening som de borde vara jämställda. Varje rent kvantitativ jämlikhet skulle göra våld på den socialistiska principen ”av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov”. Det kapitalistiska samhället reducerar kvalitet till kvantitet, ett pris är satt på alla och mänskligt arbete köps precis som vilken annan handelsvara som helst. Den frätning på de mänskliga relationerna som uppstår i ett klassamhälle går djupare än något som kan avslöjas med statistik:

Klassbegreppet betraktat endast i form av möjlighet och makt framstår som ett ensidigt innehav av privilegier, en större koncentration av förmåner och makt i en samhällssektor än i en annan. Men klassbegreppet inrymmer uppenbart mer än detta, det innebär en allmän förlust. Det finns ett mänskligt behov som det gör våld på hos alla samhällsmedlemmar, förtryckare och förtryckta lika: människornas behov av varandra. Det är dess aspekt av rent mänsklig *splittring* snarare än ekonomiska eller politiska olikheter som ofta förbises men som ändå mest uttömmande beskriver klassfenomenet.⁵²

Exploateringens sociologi

Hur kommer det sig att en orättvisa av dessa dimensioner har vidmakthållits så framgångsrikt? Mestadels sysslar inte våra dagars samhällsvetenskap med detta problem. Det enda begrepp som skulle kunna bidra till att förklara hur orättvisorna kan överleva i till skenet jämlika samhällen är faktiskt tabu — nämligen ”exploatering”. De uppgifter jag har anfört i föregående avsnitt ger redan vid första påseendet överväldigande bevis för att man bör återupprätta denna term. Naturligtvis kanske de som vid ett givet tillfälle är offer för exploatering inte erkänner detta faktum.^{52a} Men jag vill göra gällande att, med Marx ord, ”de viktigaste exploateringsförhållandena” är ”oberoende av individernas vilja” och att de ”i allmänhet bestäms av produktionen och att individerna påträffar dem redan rådande”.⁵³ I denna artikel är det bara möjligt att ge en stympad och ofullständig redogörelse för hur den verkliga exploateringsmekanismen fungerar i ett kapitalistiskt samhälle. Men detta är oändligt mycket bättre än det vanliga sättet att enligt en tyst överenskommelse vägra t.o.m. att ställa frågan varför kapitalistiska samhällen skall producera rikedom vid en pol och fattigdom vid en annan.

Ur ett perspektiv kan man lätt nog fylla i svaret. I samhällen av det kapitalistiska slaget där ägandet av produktionsmedlen är koncentrerat i privata händer är ojämnheter i förmögenhetsfördelningen nödvändiga för att hålla igång samhällets produktivitet. Om de sociala processerna investering och kapitaltillväxt lämnas i privat ägo sammankopplas hela samhällets öde ofrånkomligt med de rikas välstånd. När en gång samhällets produktionsresurser utgör också en samhällssektors välstånd blir ojämnheten i välståndsfördelningen självalstrände. För att skydda sig själv måste kapitalismen skydda denna ojämnhet. Rotat i själva centrum av produktionsapparaten blir det privata ägandet en institution som det är mycket svårt att få bort. Det finns ett intimt samband mellan de abstrakta begreppen effektivitet och produktion och de påtagliga frukterna av kapitalistisk profit. Reformistiska angrepp på orättvisan tenderar att förlisa mot de obevekliga kraven från det ekonomiska system de utgår ifrån. Dessutom demobiliserar ett alltför successivt anfall på den kapitalistiska ekonomin de enda sociala krafter som skulle kunna genomföra det. Arbetarklassens moral försvagas av en reformistisk politiks labyrintiska manövrer.⁵⁴

Fastän dessa ekonomiska imperativ tycks klara nog när vi ser på ekonomin i sin helhet är det

⁵² Perry Anderson: ”Sweden: a study in Social Democracy”, *New Left Review*, maj 1961.

^{52a} W. G. Runciman har nyligen forskat i den folkliga uppfattningen om bristen på jämlikhet i *Relative Deprivation and Social Justice*, London 1966. Han visar hur många skyddar sig mot insikten om orättvisor genom att inskränka den krets av människor de vill jämföra sig med.

⁵³ Karl Marx: *German Ideology*, London 1965, 391 f.

⁵⁴ Jfr. Tom Nairns diskussion om labourpolitikens karaktär i denna volym s. 123-180. xxx

inte så klart hur exploateringsmekanismen fungerar på mikroekonomisk nivå. Var finns fröet till exploateringen i ett frivilligt tillkommet förhållande mellan arbetsgivare och arbetare? På ett sätt ger formuleringen svaret på frågan. Kapitalägarna som klass har ett effektivt monopol på anställningsmöjligheterna för den största delen av befolkningen. Vinsterna de gör är det pris deras anställda betalar för möjligheten att få tjäna sitt uppehälle. Det ligger i arbetarens eget intresse att priserna stiger för att ge arbetsgivarna möjlighet att vidmakthålla och utvidga arbetstillfällena. På detta sätt är det möjligt för företaget att få arbetarna att acceptera dess logik — företagets framtid och arbetarens trygghet kan tyckas identiska så länge kapitalets överhöghet förblir obestridd.

Vad beträffar företagsledaren påminns han ständigt av marknadsdisciplinen om sin plikt att göra vinster. Uppsägning, överlåtelse, t.o.m. konkurs ser till att företagsledaren hushållar med det kapital han har anförtrotts. Dessutom tvingar den honom att endast köpa arbetskraft vars frukter kan säljas till ett pris som överstiger produktionskostnaden.⁵⁵ Konkurs eller låg lönsamhet i en sektor av marknadssammanhanget bidrar till att höja det totala ekonomiska överskottet genom att straffa ineffektiv användning av resurserna. Systemets inriktning i stort framträder sålunda i varje enskild del. Arbetsavtalet självt deltar i och bidrar till de sociala relationernas karaktär av exploatering i ett kapitalistiskt samhälle. Försäljningen av arbete ger fröet till den exploatering som kräver (och får) utbredning genom hela det ekonomiska systemet. För att vara ett avgörande moment i den sociala processen har den ägnats anmärkningsvärt litet forskning utanför den marxistiska traditionen. Bara denna tradition har allvarligt befattat sig med frågan om hur och varför ”arbetskraftens värde och det värde arbetet skapar i arbetsprocessen kan vara av helt olika storlek”.⁵⁶

Arbetskontraktet och kapitalets överhöghet

I det kapitalistiska samhället kommer arbetskraftens produktivitet av dess kollektiva och kooperativa natur, fastän det belönas individuellt. Arbetsgivaren sitter bra till för att skörda mellanskillnaden mellan det individuella priset på arbetskraft och dess sociala produktivitet. Vad arbetsgivaren köper är arbetarens *förmåga* att arbeta snarare än arbetet självt. Genom att sälja sin arbetskraft överlåter arbetaren den till arbetsgivaren för en fastställd period under vilken han inte ansvarar själv för dess organisering och användning. Det är något klart underligt med detta försök att köpa och sälja arbete precis som om det gällde vilken vara som helst.

Först måste fastslås att arbetskontraktet inte är ett utbyte mellan jämställda — det är till sin konstruktion asymmetriskt. Det är inte bara det att arbetaren måste sälja sitt arbete för att kunna leva medan kapitalisten inte är lika tvingad att köpa arbete. Genom kontraktet får arbetaren en bestämd — och vanligen offentligt känd — lön för arbetet medan arbetsgivaren får en makt som är omöjlig att bestämma och vars yttersta utveckling han själv bestämmer. Arbetarens lön har således fastställts genom överläggning och förhandling på ett sätt som helt avviker från det med vilket utdelning och kapitalvinster uppstår i produktionsprocessen. Från arbetsgivarens sida är avtalet utan förbindelse. I princip blir frågan om vilken exakt uppgift arbetaren har åtagit sig att utföra en sak för ledningen att avgöra. Verkstaden eller kontoret arbetar med en kommandostruktur där beslutsmakten vilar på ägarnas valde representant, företagsledaren.

Naturligtvis har arbetarna och de organisationer som representerar dem alltid försökt att få kontraktets villkor uttalade och att avgränsa ledningens makt. Överenskommelser om arbetstakten och om hur arbetet skall utvecklas träffas antingen formellt eller informellt mellan de

⁵⁵ Jag har försökt analysera de utmärkande dragen hos företagsledningen i modern kapitalism i ”The New Capitalism”, *Towards Socialism*, London 1965.

⁵⁶ Karl Marx: *Capital*, vol. 1, s. 215 f., London 1938.

två parterna. Ledningarna är ofta glada åt att nå sådana överenskommelser, även när det tycks begränsa deras initiativrätt. Det lönar sig att göra medgivanden för att säkra arbetsstyrkans aktiva samarbete. Dessutom nödvändiggör kontraktets logik en tämligen exakt specificering av olika beståndsdelar i en överenskommelse. På detta sätt kompletteras formella kontrakt av informella kontrakt som mer och mer börjar bestämma vad som arbetaren väntas göra för sin lön. I ytterlighetsfall kan en militant arbetsgrupp på detta sätt göra betydelsefulla ingrepp i ledningens företrädesrätt. Detta skapar en motsägelsefull situation genom att en *statisk* överenskommelse tillämpas på en dynamisk produktionsprocess.^{56a}

För att bevara eller förbättra vinstnivån tvingas ledningen att införa nya metoder eller maskiner. De upprättade arbetsavtalen börjar bli föråldrade och måste upphävas. Även en liten förändring kan bringa oreda i det komplicerade relationsnätet mellan ledning och arbetare. Den högre ledningen kan ingripa klumpigt mot den informella tolerans som upprättats av underordnade chefer, en ny chef kanske inte ger akt på den praxis som tillämpades av hans föregångare. Vad som än händer kommer den verkliga skillnaden i makt att avslöjas, alla parter kommer att påminnas om att "chefen har makt genom själva systemet, rätten att ge order och att vänta sig att få lydnad".⁵⁷ Den som skriver detta, T. T. Patterson, i företagsledarnas egen tidskrift, påpekar också att chefen har sanktionen att ge innehåll åt sin auktoritet. Dessa sanktioner innefattar enligt Patterson muntlig reprimand, påtvingad övertid, avdrag på lönen, förlust av extraförtjänster, degradering, förflyttning till mindre angenämt arbete, noggrannare övervakning, en "prick" i protokollet, suspendering och avskedande. En studie över "disciplinär praxis" utförd i hägn av det statliga *Department of Scientific and Industrial Research* ger en vink om hur sanktionerna används. De femtio företag som deltog genom att lämna uppgifter beskrivs av rapportens författare som "progressiva" vad beträffar industriella relationer. Avsked sägs fortfarande vara "industrins dödsstraff" och det påpekas att avskedandet medför inte bara förlust av arbetet utan också av många av de marginella förmåner som blir allt vanligare. Vidare har förbindelserna firmorna emellan ökat genom det ökande antalet personalavdelningar, och en avskedad kan snabbt bli svart-listad i området. Han kan tvingas att flytta för att få ett arbete.⁵⁸ Under översiktens tre år avskedades 3 267 arbetare av de femtio företagen. Naturligtvis kan användandet av denna sanktion lätt skapa bitterhet. Rapporten fastslår att "de fall där det låg närmast till hands att bli konflikt var de som gällde avskedande på grund av påstådd uppstudsighet och inkompetens. Det förekom 150 avsked på grund av "uppstudsighet" och 958 för "inkompetens och olämplighet". Man blir inte överraskad av att upptäcka att enligt rapporten från fackföreningskongressen 1960 orsakades 20 % av alla vilda strejker 1958-59 av att fackliga förtroendemän eller fackföreningsmedlemmar avskedats av disciplinära skäl. Trakasserier kan naturligtvis vara ett mycket effektivt vapen i händerna på en beslutsam företagsledning. I början av 60-talet tämjde ledningen av Fordverken i Dagenham framgångsrikt fackföreningarna (åtminstone för en tid) genom att avskeda mer än ett dussin fackliga förtroendemän. När en konflikt seglar upp mellan ledningen och arbetsstyrkan är det emellertid ett flertal faktorer som sammansvärjer sig för att stödja ledningen. Den allmänt fientliga inställningen till strejker kastar undantagslöst skulden på fackföreningarna i stället för på ledningen. Detta kan kraftigt förstärkas genom den taktik som beskrivs av den ekonomiske skribenten i *New Statesman* som "sympati-avskedande":

Sympatistrejkers konst, andrahandsbojkotten, har inte blivit så utvecklad i detta land som arbetsgivarnas sympatiavskedande, när en strejk av 48 personer i en fabrik som gör kylare till bilar automatiskt medför att tusentals människor på andra håll i industrin förlorar sina arbeten.⁵⁹

^{56a} En värdefull diskussion om denna fråga återfinns i Alvin Gouldner: *Wildcat Strike*, London 1955, s. 161-63.

⁵⁷ T. T. Patterson: "Towards a theory of retribution in industry", *The Manager*, mars 1961.

⁵⁸ M. D. Plumridge: "Disciplinary Practice", *Personnel Management*, augusti 1966.

⁵⁹ Arnold Strang: "The Virtue of Strikes", *New Statesman*, 12/11 1965.

Det är under strejken som arbetarnas yttersta beroende av nästa veckas lön blir farligt tydligt. T.o.m. det jättelika transport- och diversearbetarförbundet fann sig i finansiella svårigheter 1958 under busstrejken trots att konflikten berörde endast 50 000 av dess en och en kvarts miljon medlemmar. Fackföreningen fann sig utbetala 225 000 pund per vecka i strejkunderstöd och bara ett lån gjorde det möjligt att vidmakthålla strejken i sju veckor. En strejk orsakar naturligtvis en förlust i avkastning för ett företag men inte av samma relativa storlek. Härav slutsatsen:

Problemen med maktdifferenserna kan delvis uttryckas i förmågan att klara att lönen blir uppskjuten ... den part som har svårast skjuta upp lönen kan tvingas att kapitulera och tillmötesgå den starkare partens krav även om han inte anser dem legitima.⁶⁰

Ett fullständigt nederlag i en strejk är mycket vanligare än en fullständig seger, och ”ju längre en strejk varar desto större är i allmänhet möjligheten att företagaren avgår med segern i just den maktkampen”.⁶¹ Som sista åtgärd kan ledningen alltid avskeda alla arbetare och slå igen fabriken för att bryta fackföreningarnas makt. Detta hände för inte så länge sedan vid ENV-fabriken i norra London. För ett stort företag behöver en sådan åtgärd inte bli så dyrbar. Byggnader kan säljas, utrustning flyttas till annan ort — eller troligare, fabriken kan åter öppnas efter några månader. Den makt som företagsledningen normalt är utrustad med är sådan att öppna konflikter vanligen inte behövs för att undergräva de anställdas kollektiva makt. När allt kommer omkring är det som en amerikansk industrisociolog skriver: ”De regler som styr arbetarnas uppträdande och disciplin är produkten av en serie beslut inom ledningen.” Små förändringar i dylika beslut kan om de används skickligt placera arbetaren i en situation där sedvanliga skydd blivit betydelselösa.⁶²

Från arbetarens synpunkt är det obetydlig skillnad mellan en ny produktionsmetod och ett försök att inkräkta på hans ”rättigheter”. I en kapitalistisk miljö förmår arbetarna sällan att identifiera sig med det produktiva ändamålet med arbetet. Det ligger närmare till hands för dem att identifiera sig med ”sitt” arbete och alla de avtal och överenskommelser som kringgärdar det. Det kapitalistiska samhället självt uppmuntrar arbetarna att betrakta sitt jobb som en ägodel. Å andra sidan gör produktionssystemets oregerliga teknik intrång i och förstör arbetarnas ”rätt” till sitt jobb. Det är därför som arbetarna känner sig kränkta när deras arbetsvanor ifrågasätts, även om de kanske inte kan göra något åt det.

Det kapitalistiska systemet tvingar människor att sälja sitt arbete, att avstå från en vital del av sin egen självbestämmanderätt, och vägrar sedan att underteckna en exakt redovisning av transaktionen. Att säga att arbetaren säljer sitt arbete är att förutsätta att det är något han äger och kan sälja. Men arbetet är en underlig ägodel såtillvida att den endast existerar sedan den har sålts. Arbetaren kan i verkligheten inte bara ”behålla” sitt arbete då det inte har någon bestämd existens. Då arbetaren är tvungen att sälja en allmän och obestämd arbetsförmåga är han av sakens natur ogynnsamt ställd. I det kapitalistiska samhället har människans skapande möjligheter reducerats till rangen av handelsvara. Men eftersom de saknar en handelsvaras påtagliga egenskaper kan inte ens denna degraderande transaktion fullbordas på ett hederligt sätt.

Arbetsintensifiering

Ytterligare ett underligt drag i arbetskontraktet är den omkastning av roller som det leder till. I verkligheten är den anställda (arbetare, tekniker etc.) det aktiva elementet i produktionen medan de som i sista hand äger företaget (aktieägarna) är fullständigt passiva. Men enligt

⁶⁰ Alvin Gouldner: *Wildcat Strike*, London 1955, s. 141.

⁶¹ R. Dubin: ”Constructive Aspects of Industrial Conflict” i A. Kornhauser m. fl.: *Industrial Conflict*, USA 1954, s. 44.

⁶² Jfr t. ex. G. Strauss: ”Power in the Plant”, *Industrial Relations*, vol. 1, London 1962.

kontraktet är den anställde inte längre ansvarig för sin arbetskraft då han sålt den. I princip ligger initiativet nu hos aktieägarnas valda representanter (företagsledningen). Ett viktigt mål för ledningens initiativ är att finna den lönsammaste användningen för den arbetskraft som företaget köper. Av tradition har detta betytt alla de beslut av ledningen som leder till vad Marx kallade arbetsintensifiering: ”ökad förbrukning av arbete per tidsenhet, högre anspänning av arbetskraften och noggrannare igenfyllande av arbetsdagens luckor”.

Denna ledningens funktion har blivit en specialvetenskap som använder sig av tids- och rörelsestudier och arbetsanalys. Grova försök att begränsa antalet kafferaster, vilopausar etc. eller att göra dem kortare förekommer fortfarande, men de kompletteras av nya metoder att höja arbetsprestationen utan att öka det kapital som satts in per arbetare. Införandet av nya maskiner kan kräva större skicklighet eller uppmärksamhet av arbetaren och större ansträngning av nerver och muskler. Det är naturligtvis svårt att mäta den framgång som tidsstudieingenjörernas ansträngningar får. Men det verkar som om den ökande användningen av moderna produktionsmetoder, om man bortser från industrier som genomför automation, leder till att arbetet blir mer och mer krävande, fysiskt och psykiskt. Den amerikanske sociologen Robert Blauner drog denna slutsats efter att ha studerat de olika typer av produktion som fortfarande tillämpas.⁶³ Sålunda känner arbetaren jobbet minst pressande där hantverksmässiga metoder fortfarande används (som tills nyligen inom tryckeribranschen). Där arbetaren sköter sin egen maskin (vissa delar av textilindustrin) kan han fortfarande i viss utsträckning bestämma sitt arbetstempo. Med införandet av det löpande bandet (sammansättning av bilar, t.ex.) blir arbetstakten ett tvång som obevekligt tröttnar ut arbetaren. T.o.m. när införandet av nya maskiner betyder att en fysisk ansträngning ersätts av en psykisk kan resultatet bli större krav på arbetaren. I en rapport 1963 från yrkesinspektionen påpekades att de nuvarande arbetstidsbegränsningarna blivit föråldrade av denna anledning. ”De förhandenvarande begränsningarna av arbetstiden fastställdes när trötthet till stor del var en följd av fysisk utmattning.” Rapporten påpekar att trötthet idag ofta uppstår genom ”enahanda arbetsuppgifter” och att dylika uppgifter framkallar trötthet snabbare än rent fysisk ansträngning. Ofta måste naturligtvis instrumentövervakning kombineras med handgrepp som ställer höga krav på reaktionsförmåga. Arbetet kan också bli mera nervpåfrestande i den meningen att det blir farligare. Nya kemikalier och andra ämnen används industriellt och lägger nya yrkesjukdomar till de gamla.

Övertid och skiftarbete

När industrin blir mer kapitalintensiv, dvs. när mer kapital sätts in per arbetare, blir det ännu nödvändigare för företagsledningen att skära ner till ett minimum den tid som maskinerna står stilla. En datamaskin bör hållas i arbete 24 timmar om dygnet, året runt. Den avsevärda ökningen i övertid och skiftarbete på senare tid ingår i detta försök att hålla maskinerna (och människorna) igång så länge som möjligt. Trots nominella arbetstidsförkortningar efter kriget var det genomsnittliga antalet arbetstimmar 1965 faktiskt detsamma som 1938 (dvs. 47 timmar/vecka). Övertidsarbetaren betalas naturligtvis mer för sitt arbete, vilket gör att en del jobb uppskattas just för de chanser till övertidsarbete de ger. En redovisning av lastbilstrafiken visade nyligen att ”det är skrämmande men sant att det som lockar mest i ett chaufförsjobb är en garanterad elvatimmarsdag”.⁶⁴ Författaren slutar:

Vad gäller transporter i Storbritannien är huvudfrågan hur långt människor kan drivas för att få en hygglig inkomst ... Chauffören anpassas efter systemet, och systemet är sjukt. Med vissa undantag utgör chaufförerna ett massexempel på en förvänd utveckling — det vilar något hopplöst över långtradarchaufförerna.⁶⁵

⁶³ Robert Blauner: *Alienation and Freedom*, Chicago och London 1964.

⁶⁴ J. Bugler: ”The Lorry Men”, *New Society*, 4/8 1966.

⁶⁵ *Ibidem*.

Antalet arbetare i skiftarbete har fördubblats på de senaste tio åren, så att nu en arbetare på fem arbetar i ett skiftsystem.⁶⁶ Enligt en aktuell amerikansk studie visar skiftarbetare en tendens att plågas av speciella hälsoproblem och svårigheter i fråga om personliga relationer. Efter en tid på skiftet ”kände de sig uttröttade, hade svårt att somna, hade aptitproblem och matsmältningsbesvär”.⁶⁷ Skiftet tenderar att vålla avbrott i männens livsrytm, vilket i många fall leder till magsår och kronisk ledgångsreumatism, talrika och svåra fall av förkylning och huvudvärk. Författarna drar också följande slutsats; ”Det fanns många vittnesmål om att arbete på kvälls-, natt- och växelskift skapar svårigheter för alla berörda arbetare när de ska fullgöra sina skyldigheter mot familjerna.”⁶⁸

Om detta slags nackdelar kan kompenseras av högre betalning skall diskuteras senare. Låt oss för ögonblicket granska exakt vad dessa nackdelar kan innebära.

Olycksfall och yrkessjukdomar

Förhållandena på fabriken hör till de områden där företagsledningens huvudintresse måste vara att hålla kostnaderna nere, medan arbetarna knappast har någon kontroll över, eller något intresse för, arbetsprocessen. En dylik kombination bidrar rimligtvis inte till att göra arbetsmiljön riskfri, vilket yrkesinspektionens årliga rapporter visar. År 1964 steg det totala antalet rapporterade fall med 31 % och 1965 med 9,7 %, för att uppgå till nära 300 000 rapporterade fall detta år.⁶⁹ Yrkesinspektionen framhåller att ”dessa olycksfall mestadels hade kunnat undvikas med hjälp av kända och beprövade metoder att förebygga olyckor”.⁷⁰ Den produktionsförlust som förorsakas av dessa olycksfall är *fem gånger större än den som förorsakas av strejker*, utan att så vitt man kan se framkalla alls samma intresse hos politiker eller ledarskribenter. I rapporten för 1965 läser man att ”alltför ofta ges exempel på hur unga människor nästan drivs in i fara till följd av missförstådda idéer om ekonomi eller för att vidmakthålla produktionen”.⁷¹ I 1964 års rapport dras en liknande slutsats: ”I alltför många företag uppfylls säkerhetsföreskrifterna endast formellt — säkerheten underordnas de ögonskenliga produktionsintressena, trots att olycksfallens ekonomiska effekt i själva verket är mycket allvarlig.”⁷²

Den offentliga kontrollen över de förhållanden som kan förmodas skapa olyckstillfällena är obetydlig. Det finns endast en inspektör på 500 fabriker och det högsta bötesbelopp som kan utmätas är 300 pund. Enligt en översikt i *New Society* förekom 1964 endast 1 242 fällande domar för överträdelse av säkerhetsföreskrifter, med ett genomsnittligt bötesbelopp på 33 pund.⁷³ Samma år förlorade ca 2 000 arbetare livet genom olycksfall i arbetet. Fackföreningarna har inga befogenheter att inspektera säkerhetsförhållandena i de fabriker där deras medlemmar arbetar, och inte heller kan de anställda väcka åtal mot företagsledningen för överträdelse av föreskrifterna. *New Society*-artikelns författare slutar: ”Några spridda offentliga inspektioner kan inte ge lösningen, den är beroende av sträng detaljövervakning på arbetsplatsen.”

I sin nya lagstiftning ämnar labourregeringen stoppa utbetalningen av yrkesskadehjälpen för den dag olyckan inträffar. Detta kompenseras av en viss ökning i den hjälp som lämnas vid allvarlig invaliditet och av vad vederbörande minister (Margaret Herbison) beskriver som ”en justering uppåt av den planerade värderingen av vissa benamputationer mellan lårets mitt och

⁶⁶ ”Shift Work”, *New Society*, 2/9 1965.

⁶⁷ Paul E. Mott m. fl.: *Shift Work*, New York 1965, s. 298.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Annual Report of HM Inspector of Factories, HMSO, 1965, s. 7.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, s. 8.

⁷² *Ibidem*, 1964.

⁷³ R. Howell: ”Accidents and the Law”, *New Society*, 23/9 1965.

knät”.

Det är svårt att se hur olycksfallen i arbetet skall kunna minskas om inte arbetarens roll i fabriken ändras. Om arbetet kunde återfå någon mening och om produktionen upphörde att vara organiserad bara för profitens skull kunde det oundvikliga kanske oftare undvikas.

På liknande sätt är ett stort antal arbetare utsatta för hälsorisker. *Annual Report of H M Inspector of Factories on Industrial Health* för år 1965 registrerar 30 000 fall av konstaterad arbetsförmåga på grund av yrkessjukdomar under föregående år. I över 3 000 fall konstaterades fibros i samband med dödsfall — den vanligaste formen av detta lidande var koldamm-lunga ådragen i kolgruvor. Det förekom 103 fall av blyförgiftning, 167 fall av sårbildning av krom och ett okänt antal blåscancerfall. Dödsfallen i denna sjukdom visar högre frekvens för vissa yrken än för andra, men av de 3 400 dylika fall som registrerats under ifrågavarande år ”återstår att fastställa hur stor del som är yrkesbetingad”. Något verkligen anmärkningsvärt i rapporten är ett omfattande tillägg rörande alla de yrkessjukdomar om vilka inga uppgifter samlas in och mot vilka arbetarna inte har något lagligt skydd (förteckningen inbegriper hudsjukdomar, sjukdomar i ben, lever, njurar, ögon osv.). Vad yrkessjukdomarna kostar rent mänskligt är skrämmande, men det är inte sådana kostnader som visar sig i en balansräkning.

Utom giftiga kemikalier och damm kan buller vara en av de största hälsoriskerna på kontor och i fabrik. Inga uppgifter om yrkesbetingad dövhet har hittills publicerats i Storbritannien och ingen lagstiftning kontrollerar bullernivåerna. Lyckligtvis har en översikt över problemet nyligen publicerats av WHO. Där sägs:

Resultaten av många tusen audiometriska undersökningar av fabriksarbetare i åldrarna 16-65 år visar att 56 % lider av varierande grader av hörselnedsättning.⁷⁴

Mera intensiva former av mekanisering i fabriker, och mekaniseringen av kontoren, ”har skapat ett bullerproblem där tidigare inga fanns”. Det är förstås svårt att veta i vilken utsträckning arbetarnas hälsa och säkerhet har offrats för större produktion (dvs. profit). Arbetaren är beroende inte bara av företagsledningens välvilja utan också av ledningens medvetande om problemet och förmåga att komma till rätta med det om det skulle bli nödvändigt.^{74a} Det finns naturligtvis de som föreställer sig att det inte i det långa loppet ligger i företagsledningens intresse att tillåta dåliga arbetsförhållanden då dessa ger upphov till lägre produktion. Tydligen är många företagsledare omedvetna om detta faktum. Se t.ex. på följande diskussion om buller under nattskift, publicerad i den största brittiska tidskriften för företagsledare:

... medan höga bullernivåer i fabriker kan visa sig skadliga under dagtid kan precis det motsatta bli följden när arbetarna är sömniga. Under relativt korta perioder, inte längre än en halvtimme, har fabriksliknande buller visat sig ha positiv effekt på sömniga arbetares prestationer, även om det har lett till sämre prestationer när samma personer varit pigga.⁷⁵

När människor väl betraktas bara som ”maskinskötare” blir det möjligt att tänka på att utvinna så mycket arbete ur dem som möjligt, utan hänsyn till de mänskliga följderna. I det kapitalistiska samhället är arbetet en produktionskostnad, kanske en ganska speciell sådan men inte desto mindre underkastad den obehagliga principen att den måste utvecklas lika ekonomiskt och lönsamt som någon annan faktor i produktionen.

Vauxhallepisoden

Man kan vara fullt medveten om de nackdelar som modernt fabriksarbete medför och ändå

⁷⁴ Alan Bell: *Noise, an Occupational Hazard and Public Nuisance*, WHO, Genève 1966.

^{74a} WHO-översikten rapporterar att man i Tjeckoslovakien har stiftat skyddslagar med anledning av risken för yrkesbetingad dövhet. Dessutom har där gjorts försök att utforma alla maskiner så att bullret blir minimalt.

⁷⁵ D. W. J. Corcoran: ”Alertness during the Night Shift”, *The Manager*, mars 1961.

tycka att arbetsavtalet utgör en stabil och tillfredsställande metod att kompensera arbetaren för obehaget i hans jobb. När allt kommer omkring brukar det mest krävande arbetet (på nattskiftet, vid sammansättningsbandet) bli högre betalt. Är det inte så att arbetare som väljer sådana arbeten är fullt medvetna om de nackdelar ”intensivt” arbete medför och är beredda att tåla detta för den högre lönen? Detta har nyligen fått en systematisk presentation av John H. Goldthorpe i en artikel i *British Journal of Sociology*.⁷⁶ Efter en översikt över attityderna hos sammansättningsarbetarna vid bilfabriken Vauxhalls anläggning i Luton drar han den slutsatsen att ”under förutsättning av en tidigare huvudsakligen instrumentell inställning till arbetet kan sammansättningsarbetarna mycket väl se allmänt positivt på sina relationer till företaget”. Goldthorpe noterar fortsättningsvis att ”i alla ekonomiska organisationer tenderar de underordnade deltagarna att engagera sig huvudsakligen på ett *kalkylerande* sätt, inte moraliskt”.⁷⁷ Goldthorpe fann att ett sådant engagemang verkligen karaktäriserade bilarbetarna i Luton vid tiden för hans undersökning; inte mindre än 77 % av dem hade följaktligen ”en samarbetsvillig attityd gentemot ledningen”. Vidare såg Goldthorpe ingen anledning till att situationen skulle ändras – bilarbetarna i Luton skulle även i fortsättningen acceptera ”otillfredsställande arbetsuppgifter” som en del av ett rent instrumentellt förhållande till företaget.

Sällan har en sociologisk studie blivit så grymt satt på prov som denna. Knappt en månad efter att Goldthorpes resultat publicerats, den 17 och 18 oktober 1966, utbröt en öppen revolt bland Lutons bilarbetare. De arbetare bland vilka Goldthorpe hade kunnat upptäcka ”endast obetydliga tendenser till att tolka relationerna arbetsgivare – arbetare i verkligt 'oppositionella ordalag' var ansvariga för ett uppror som rapporterades på *Times* förstasida:

Näst intill upprorsförhållanden utvecklades idag vid Vauxhalls fabriker i Luton ... Två tusen arbetare strömmade ut genom fabriksgrindarna och försökte storma huvudkontoret. Dussintals poliser tillkallades och en kommissarie hotade med massarresteringar när folkmassan stoppade trafiken under mer än en halvtimme ... De scener som utspelades utanför huvudkontoret idag med män som sjöng ”The Red Flag” och ropade ”Häng honom!” så fort namnet på en direktör nämndes, fick gårdagens demonstration utanför arbetskontoret att framstå som idyllisk ... Hundratals män bildade kedja över vägen och hindrade en tung Bedfordtruck att köra in i fabriken ... När en amerikansk direktör visade sig i dörren till huvudkontoret tog några av männen honom för Mr Kelly (tillverkningschefen) och försökte bryta igenom en kedja av vakter för att få tag i honom.

Man har skäl att anta att Goldthorpes studie är en av de grundligaste och samvetsgrannaste som någonsin utförts på en brittisk industri. Hur är det då möjligt att han har påstått att ”trots de nackdelar arbetet vid bandet kan föra med sig blir dessa män benägna att bibehålla sina relationer till företaget och att definiera dessa *mer som växelverkan och ömsesidigt beroende än som t.ex. tvång och exploatering*”? Hur kunde han komma till slutsatsen att förhållandena i verket ”troligen inte längre riskerar att ge upphov till allmänt missnöje och förbittring”? Svaret tycks ligga i tre faktorer som Goldthorpe inte beaktade:

1. Det finns en ”nackdel” som både är oundgänglig för ett kapitalistiskt företag och aldrig kan kompenseras — profiten. Enligt *Daily Mails* reportage låg följande förhållanden bakom upproret:

Siffror som fackföreningarna fått från *Labour Research Department* visar att Vauxhall gör 900 pounds vinst per år och anställd. Enligt en ombudsman för färgfacket avviker detta ofördelaktigt från siffrorna för Ford (600 pund per man och år) och BMC (300 pund per man och år). Männen var också uppretade över det faktum att av förra årets vinst på 13 miljoner pund sändes 7½ miljoner

⁷⁶ . John H. Goldthorpe: ”Attitudes and Behaviour of Car Assembly Workers”, *British Journal of Sociology*, september 1966.

⁷⁷ Ibidem, s. 239.

tillbaka till General Motors.⁷⁸

2. Enskilda fabriker och bolag bör inte betraktas som isolerade, statiska miljöer. Vauxhall i Luton var pressat att vidmakthålla vinstmarginalerna och överleva regeringens restriktionspolitik. Fabriken hade satts på fyradagarsvecka, vilket reducerade lönerna med över 20 %. Arbetarna tyckte helt naturligt att ett så vinstgivande företag kunde ha råd att låta arbetarna behålla sin lönesumma ograverad i stället för att låta dem stå för uppoffringen. Varje företag är utsatt för sådana influenser utifrån som regeringspolitik, ökad konkurrens, tvånget att vidmakthålla vinsten osv. De förändringar som inträffar i sådana situationer måste komma att understryka arbetarnas och arbetsgivarnas stridande intressen.

3. Även om arbetarna kanske är beredda att undertrycka sin önskan om angenämt och skapande arbete betyder det inte att sådana önskningar är borta för alltid. Kanske det enda det innebär är ett realistiskt erkännande av att massor av jobb i vårt samhälle i alla fall skulle förvägra dem tillfredsställelse i arbetet. När arbetarna väl känner att de blir lurade även ekonomiskt stiger emellertid en mer allmän fientlighet till ytan. De flesta bilarbetare måste acceptera avskyvärda arbetsförhållanden som något självklart. Men i Luton vägrade arbetarna på den avdelning där bilarna sprutlackeras att arbeta om den inte först städades ordentligt. Med den facklige förtroendemannens ord:

...Förhållandena på måleriavdelningen var vidriga. Golvet var nedsölat av färg och gamla tidningar och ventilationssystemet var igentäppt av damm. Det förelåg stor brandrisk. Folk kunde inte arbeta under sådana förhållanden men ledningen trodde att den kunde ta till hårdhandskarna mot oss därför att vi har förkortad arbetstid och är rädda att förlora mer arbete.⁷⁹

Ledningen tycks faktiskt ha varit ekonomisk på bekostnad av arbetarnas säkerhet och hälsa genom att låta städa lackeringsverkstaden var fjortonde dag i stället för en gång i veckan.

Goldthorpe överskattade tydligen stabiliteten både i bolagens operationer och i arbetarnas medvetenhet i en ofrånkomligt instabil kapitalistisk miljö. Kanske vore det på sin plats att påminna sig följande anmärkning av Marx:

Det är inte en fråga om vad den ena eller andre proletären, eller ens proletariatet som helhet, *förstår* som sitt mål vid något enskilt tillfälle. Det är en fråga om att veta *vad* proletariatet är, och vad det historiskt måste utföra i enlighet med sin *natur*. Dess mål och dess historiska aktivitet har föreskrivits det på ett påtagligt och oåterkalleligt sätt av dess egen situation så väl som av hela det nuvarande samhällets organisation.⁸⁰

Förhållanden liknande dem i Luton kunde endast betraktas som godtagbara av dem som har en mycket förkrympt uppfattning om vad människan kan vara. För en tid kanske arbetarna accepterar en rent ”instrumentell” och ”kalkylerande” attityd till arbetet. Men deras kalkyler kan mycket väl leda till att de ifrågasätter andras rätt att profitera på deras arbete. Deras medvetenhet tar sig troligen impulsiva uttryck som en följd av även helt små justeringar i etablerade överenskommelser. Ett ekonomiskt förhållande som tidigare tycktes kännetecknas av ”växelverkan och ömsesidigt beroende” betraktas nu som ”tvång och exploatering”. Det är just de attityder som Goldthorpe beskriver i Vauxhallfallet som är närmast till att framkalla ett våldsamt svar om något ogynnsamt inträffar. Arbetarnas förväntningar hade stegrats av en viss faderlighet som tidigare kännetecknat relationerna arbetare — företagsledning i Luton. När så dessa förväntningar inte längre kunde infrias avvisade arbetarna faderligheten våldsamt och fullständigt.

Jag har uppehållit mig vid Vauxhallepisoden därför att den sammanfattar många av denna artikels teman. I Luton beredde den osäkra samexistensen mellan välstånd och exploatering,

⁷⁸ *Daily Mail*, 18/10 1966.

⁷⁹ *Daily Mail*, 18/10 1966 och *The Times*, 19/10 1966.

⁸⁰ Karl Marx: *Die heilige Familie*.

betungande arbete och en allt mera bedragen arbetskraft marke för en medvetenhets-explosion. Sådana dramatiska händelser brukar bli av lokal karaktär. Men en viss bångstyrighet har varit uppenbar i den brittiska fackföreningsrörelsen under de allra senaste åren. De fackliga förtroendemännens allt inflytelserikare roll och det stora antalet vilda strejker tyder båda på det.

Jag hoppas att jag har lyckats visa att sådana arbetskonflikter till sin struktur är rotade i förhållandena på fabrikerna och i förmögenhetsförhållandena. Fackföreningarna är ett uttryck, om än inte alltid adekvat, för de djupa klyftorna i det brittiska samhället som jag diskuterade i första delen av denna artikel.

Si länge klasskillnader finns kvar, med den fattigdom och det elände som följer med dem, blir klasskonflikter i någon form oundvikliga. Endast en *oberoende* fackföreningsrörelse kan på ett sant sätt representera sina medlemmar i denna kamp. Så djupa är konfliktens rötter att en äkta fackföreningsrörelse måste vara politiskt och fackligt militant.

Lästips

På svenska ingick artikeln ovan ingick i antologi *Engelsk vänsterdebatt* (1969). Där ingick även två artiklar av Perry Anderson (se [Två artiklar om Storbritannien](#)) som två av Tom Nairn (se [Om det brittiska Labourpartiet](#)).

Se även:

Leo Trotskij, [Om Storbritannien](#)

[G Roberts \(från brittiska KP\) & R Blackburn debatterar ”Trotskijs bidrag till marxismen”](#)
(behandlar bl a den revolutionära strategin i Storbritannien)